

АҲОЛИ ВА ҲУДУДЛАРНИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДАН МУҲОФАЗА ҚИЛИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ ВА ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАСИ.

Очилова Нурбиби Райимовна

*Бухоро давлат университети Табиий
фанлар ва Агробиотехнология факултети
Экология ва география кафедраси доценти
nurbibiochilova043@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8459-1922>*

Аннотацияси. Фавқулодда вазиятлар оқибатларини иқтисодий-ижтимоий баҳолаш келтирилган. Ўзбекистон Республикаси қонунларида фавқулодда вазиятлардан муҳофазаси қилиш тадбирларини молиявий-иқтисодий бошқаришни тартибга солувчи қоидалари, етакчи хорижий мамлакатлар тажрибаси ёритилган.

Таянч сўзлар: иқтисодиёт, ривожланиш, авария хавфи, ҳалокат, лицензиялаш, хавфсизликни таъминлаш, иқтисодий зарар, механизм, баҳолаш.

Илмий техникавий тараққиётнинг жадал ривожланиши, меҳнат маҳсулдорлигини ортиши ва меҳнат шароити яхшиланишига, жамиятимиз моддий фаровонлиги ва интеллектуал имконияти ўсишига ёрдам берибгина қолмай, балки ктга техник тизимлар аварияси хавфи кўпайишига ҳам олиб келди. Бу, биринчи галда, машиналар миқдори ва мураккаблигини ортиши, саноат ва энергетика объектларида агрегатларнинг қувватлари ўсиши, уларнинг ҳудудий концентрацияси кўпайиши билан белгиланади. Шунинг билан бирга аҳоли сони ва зичлиги ортишининг прогрессивлаша бориши ҳамда бунинг оқибатида табиатга антропоген таъсирнинг фаоллаша бориши табиий-техноген ҳалокатлар миқдори кўпайиб кетишига олиб келди[1,3].

Охирги йилларда дунёда содир бўлган фавқулодда вазиятларни таҳлиliga кўра техноген тусдаги фавқулодда вазиятлар табиийга нисбатан бир неча марта ошганлигини кўрсатди. Техноген тусдаги фавқулодда вазиятлардан кўриладиган зарарни камайтириш учун уларни келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва уларни олдини олиш тадбирларини амалга ошириш зарур. Бу тадбирлар фавқулодда вазиятларни олдини олиш, улар миқдорини камайтириш авария ва ҳалокат оқибатларини енгиллаштириш фаолиятига қаратилиши керак[2,5].

Хавфсизликни таъминлаш, аҳоли ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш бўйича ҳар қандай фаолият аввало қатъий ҳуқуқий асосга эга бўлиши керак. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳолини ва ҳудудларни табиий

хамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги 1999 йил 20 августда ҳамда “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги 2000 йил 26 майда қабул қилинган Қонунларида Республикамиз аҳолиси ва ҳудудларини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга қаратилган тадбирларни молиявий-иқтисодий бошқаришни тартибга солувчи қоидалари берилган[3,6].

Фуқаро муҳофазасининг иқтисодий асослари – табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан аҳолини ва ҳудудларни муҳофаза қилишда биринчи галдаги вазифалар ҳал этилиши демадик. Бу фавқулодда 35 вазиятлар юзага келиши хавфнинг рационал даражасига эришиш имконини берадиган иқтисодий рағбатлантириш ёки тартибга солиш, шунингдек бундай вазиятларни олдини олиш, уларнинг бартараф этилиши ва оқибатларини тугатилиши юзасидан самарали ҳаракатлар ташкил этилиши умумий меъёрлари ва қоидалари ўрнатилишидан иборат[3,5].

Жаҳон тажрибаси иқтисодий механизм ишлаб туришига асос қилиб олинган муайян тамойиллар бор. Ривожланган хорижий мамлакатларда бу соҳага нисбатан иқтисодий таъсир кўрсатишнинг бутун бир тизими (суғурта, лицензиялаш, декларациялаш фаолияти, мақсадли фондлар тузиш, солиқ солишда, кредит беришда иложи борича имтиёзлар бериш, жарималарни енгиллатиш) бор. Хорижий тажриба кўрсатишича, иқтисодий мақбуллик кўпинча технологик хавфсизликни оширишга, корхоналарнинг ўзи ҳам, давлат органлари ҳам керакли чоралар кўришига даъват этувчи сабаб бўлиб хизмат қилади[2,5].

Ҳозирги вақтда глобал ва минтақавий фавқулодда вазиятлар содир бўлганда, маҳаллий бюджет маблағлари камлик қилса, фавқулодда вазиятларни тугатишга (Вазирлар Маҳкамасининг, вазирлик ва идораларнинг) резерв фонддан, айрим ҳолларда эса маҳаллий фондлардан маблағ ажратилади. Қўшимча маблағ ресурсларига бўлган эҳтиёжни ижроий ҳокимият органлари, Фавқулодда вазиятлар вазирлиги вакиллари иштирокида белгилайди[3].

Аҳолини ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишда турли бюджет ва фондларга маблағ тушишининг энг муҳим манбаи иқтисодий масъулият механизми, яъни хавфсизлик меъёрларини бажармаганлик учун (бундай қоидабузарлик ёмон оқибатларга олиб келмаган тақдирда ҳам) ёки хизмат кўрсатувчи ходимларга ва аҳоли ҳаётига ва саломатлигига, иқтисодиёт объектларига, атроф табиий муҳитгава умуман мамлакат миллий бойлигига, қачон содир бўлганидан қатъий назар, етказилган зарар учун корхоналар ва мансабдор шахсларга қатъий жазолар бериш ҳисобланади. Бу механизмнинг асосини шу масъулиятни белгилайдиган ва корхона фаолиятига фавқулодда вазиятни олдини олиш ва унга барҳам бериш нуқтаи назаридан ҳар томонлама

баҳо беришни таъминлайдиган меъёрнинг яхлит тизими ташкил этади. Фавқулодда вазиятларни олдини олишни ёки уларнинг зарарли оқибатларини ёнгиллаштиришни давлат томонидан тартибга солиш жараёнлари ташкилий, ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий хусусиятли умумий меъёр ва қоидалар ўрнатилишини ва уларга риоя қилинишини назарда тутди[3,5].

Маълумки, душман томонидан қўлланиладиган умумий қирғин қуролининг оқибатлари турли хил даражада бўлади. Албатта, талофот даражаси ишлатилган қурол турига, унинг қўлланилиш миқёсига боғлиқ. Мана шунда ядровий, кимёвий, биологик ва комбинацияланган шикастланиш ўчоқларида қутқарув ва тиклаш ишларини (ҚБТИ) амалга ошириш жуда мураккаб аҳволда рўй беради, сабаби бундай пайтда ҳамма иншоотлар деярли шикастланган, ёнган, йиқилган, сув босган, атмосфера ҳамда барча ерлар заҳарланган ва шунга ўхшаш бошқа нохуш ҳолатлар кузатилган бўлади. Худди шунга ўхшаш ҳолатлар тинчлик даврида ҳам (табiiй офатлар, ишлаб чиқариш авариялари, фожиалар оқибатида) кузатилиши мумкин. Шу сабабдан фуқаролар муҳофазасининг энг асосий вазифаларидан бири, ҳарбий ҳолатларда ва тинчлик давларидаги фавқулодда вазиятларда умумий шикастланган ўчоқлардаги ҚБТИ ни амалга ошириш ҳисобланади. Шикастланган ўчоқларда ҚБТИни олиб боришдан мақсад, фуқароларни қутқариш ва зарарланган одамларга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш, қутқарув ишларини амалга оширишда ҳалақит берадиган аварияларни тўсиш, шикастланган жойларни тиклаш ишларини амалга оширишга зарур бўлган минимал шароитни яратиш ва бошқа вазифаларини бажариш кўзда тутилади[1,3,5].

Умумий қирғин қуроллари қўлланилганда қуйидаги қутқарув ишлари бажарилади:

- Объектлар томон тизимларнинг ҳаракатланиш йўллари разведка 47 қилиш;
- Шикастланган объектларга ҳаракат қилишда, ёнғинларни ўчириш ва тўсиш;
- Заҳарланган, ёнғинли, газга тўлган, сув босган жойларда ва ер остида қолган одамларни топиш ва қутқариш;
- Шикастланган, бузилган ва заҳарланган ҳимоя иншоотларидаги фуқароларни қутқариш;
- Ҳаво алмаштиргичи бузилган, шикастланган ҳимоя иншоотларига ҳавони етказиб бериш;
- Шикастланган фуқароларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни тиббий шохобчаларига элтиб қўйиш;
- Хавфли ҳудуддаги фуқароларни хавфсиз ҳудудларга эвакуация қилиш;

• Одамларни санитар қайта ишловдан ўтказиш, уй ҳайвонларга ветеринар қайта ишлов бериш, техника, кийим-кечак, озиқ-овқат, хом-ашё, сув ва ем-хашакларни дезактивация ва дегазатация қилиш; Бошқа бирламчи тиклов ишларига қуйидагилар киради:

- шикастланган ҳудудлардаги (заҳарланган, йиқилган, бузилган иншоотлар) йўлларни тозалаш;
- қутқарув ишларини олиб боришда газли, электрли, сувли, канализация ва технологик тизимлардаги аварияларни тўсиш ишлари;
- шикастланган иншоотларни бузиш ёки уни мустаҳкамлаш;
- алоқа ва коммунал-энергетик тармоқлардаги фалокатларни тузатиш ва тиклаш ишлари;
- турли хилдаги портловчи қисмларни, портловчи аслаҳаларни топиш, зарарсизлантириш ва йўқотиш ишлари; ҚБТИ ишлари куну тун, доимий равишда, ҳар қандай табиий шароитда олиб борилади.

Умумий қирғин қуролларининг шикастланиш ўчоғида ҚБТИни олиб бориш учун, тинчлик давридаёқ туман фуқаролар муҳофазасининг бошлиғи қарори билан фуқаро муҳофазаси кучларининг ҳаракат қилиш режалари тузилади. Ҳаракатланувчан кучлар таркибига шаҳар, туман фуқаролар муҳофазасининг ҳудудий, ишлаб чиқариш тамойилига кўра тузилган тизимлари ҳамда ҳарбийлашган фуқаро муҳофазаси қисмлари киради. Бу кучлар асосан биринчи ва иккинчи эшелондан ва қўшимча қисмлардан ташкил топади. Эшелонлар таркибига кирувчи тузилмалар узлуксиз фаолият кўрсатиш учун улар сменаларга бўлиниб ишлаб чиқариш тамойилига асосланган бўлади[3,5,7].

ҚБТИ ишларини муваффақиятли бажаришда механизм ва машиналардан оқилона фойдаланишдан ташқари, разведка ишларини ўз вақтида ташкил этиб ўтказиши, кўрсатилган муддатда ишончли маълумотларга эга бўлиши, шикастланган ўчоқда бажарилиши лозим бўлган ишларга тузилмаларни жалб этилиши каби ишларни бажаришда хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши, тузилма бошлиқларининг шикастланган ўчоқдаги ишларнинг тавсифини олдиндан ўрганиши, коммунал-энергетик ва технологик жараёнларга эътибор бериши, ҳудудда сақланадиган КТЗМ ўрни, ҳимоя иншоотларининг жойи, тавсифномаси ва бошқа вазифаларга катта эътибор берилади. 49 ҚБТИ ишлари ўша объектнинг фуқаро муҳофазаси штаби томонидан олдиндан режалаштирилади ва фавқулодда ҳолатда қўл остидаги кучлар, маблағлар, техникалар, бажарадиган иш ҳажми аниқлаштирилади[3,6].

Маълумки, ҚБТИни бажариш усуллари ва қоидалари, ўша шикастланган ўчоқда ҳаракатланувчан тузилмаларга ҳалақит берувчи омиллар даражасига қараб танланади. Жумладан, шикастланган иншоотларни тавсифига, коммунал, энергетик ва технологик тармоқлардаги авария даражасига, ўша жойдаги

радиоактив ва кимёвий зарарланиш даражаси ҳамда ёнғин миқёсига қараб усуллар танланади. Чунки радиоактив, кимёвий ва биологик шикастланган ўчоқларда шикастланиш ҳар хил даражада ва миқёсда бўлганлигидан ҚБТИ усуллари ҳам ҳар хил тартибда қўлланилади. Масалан, ядровий шикастланган ўчоқда қолган одамларни қутқариш ва бошқа қутқарув ишларини бажариш учун биринчи навбатда, шикастланган иншоотлар, ҳимоя иншоотларига борадиган йўл, йўлакларни очиш ва тозалаш ишлари амалга оширилади. Бунинг учун бир томонлама ҳаракатланувчан йўллар 3-3,5 м кенгликда, икки томонлама ҳаракатланувчан йўллар учун эса 6-6,5 м кенгликда тозаланади ва очилади. Бундай йўлларда ҳар 150-200 м.га 15-20 м узунликдаги разъездлар қўйилади. Йўл ва йўлакларни тозалашда барча механизмлар (бульдозер, кранлар ва бошқалар) билан иш кўрилиб, ёнғинга қарши тузилмалар ҳам биргаликда ҳаракатланиб, ёнаётган иншоотларни ўчиради[7].

Кейин бузилган бинолар, ер остида қолган одамлар ва ёнғинли уйда қолиб кетган фуқароларни қутқариш ҳарбийлашган фуқаро муҳофазаси қисмлари ва тузилмалари томонидан амалга оширилади, бунда ишга яроқли фуқаролар ҳам иштирок этадилар. Бунинг учун дарҳол разведка маълумотларига қараб иншоотларда қолган одамлар билан турли хил услублар орқали алоқа боғланади. Масалан, ҳаво кирадиган тешиқлар, девор, эшик, сув ва иссиқлик таъминоти қувурларини таққилатиш орқали. Ер остидаги, ҳимоя иншоотларидаги одамларни қутқаришдан олдин унга ҳаво берилади[2,5].

Бунинг учун ҳаво берувчи тешиқлар тозаланади ёки деворлардан тешиқ ҳосил қилинади. Бошпаналарини очиш усуллари, унинг тузулишига ва шикастланиш даражасига қараб танланади. Яъни иншоотнинг чидамлилиги, ён томонданми, қўшимча эшик томони очиладими, деворлари тешилиб, йўлакча ҳосил қилинадими ёки бошқа йўллари тайёрланадими, булар ўша иншоотнинг аҳволдан келиб чиққан ҳолда танланади. Кейин шу иншоотлардаги одамлар қутқарилиб, уларга тиббий ёрдам кўрсатилади[3,6].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. NR Ochilova, GS Muratova, DR Karshieva. The importance of water quality and quantity in strengthening the health and living conditions of the population
2. NR Ochilova, Mukhtar Amonov, Shoira Shodiyeva, Erkin Niyozov, Rano Ismatova, Bakhtiyor . Central Asian Journal of Medical and Natural Science 2 (5), 399-402. 2021
3. NR Ochilova. Chemical and thermal Properties Properties of compositions based on PAA, PVA and Na-CMS for printing flowers on silk fiber fabrics E3S Web of Conferences 2 (2), 28-34. 2023

4. МР Амонов, РА Исмадова, ДР Каршиева, НР Очилова. Разработка нового состава шпигтующей композиции Материалы международной научной конференции «Иновационные решения инженерно. 2019
5. NR Ochilova S. Mardonova, G. Muratova, R.. Sharafutdinova . Principles of increasing the spiritual and spiritual integrity of the population in possible emergency situations E3S Web of Conferences 2 (2), 34-40. 2023
6. АА Маждов, ДР Каршиева, НР Очилова. Физико-механические свойства напечатанных хлопчатобумажных тканей с загусткой на основе модифицированного крахмала, с карбокиметилцеллюлозой и серицином Universum: технические науки, 33-37. 2019
7. AN Asadulloev, NR Ochilova, OG Jabbarova. Healthy lifestyle
8. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL 11 (1), 1835. 2021
9. ФБ Ибрагимова, МР Амонов, НР Очилова. Ресурсосберегающая технология получения загустителя печатных красок с использованием полимерной композиции на основе крахмала, серицина и полиакриламида Universum: технические науки, 18-21. 2017